

**ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРУ ЗА УЧАСТІ СУДДІ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ
ТА МЕДІАЦІЯ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ****DISPUTE RESOLUTION WITH THE PARTICIPATION OF A JUDGE
IN CIVIL PROCEEDINGS AND MEDIATION: A COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS**

Фурса С.Я., д.ю.н., професор,
завідувач кафедри міжнародного права та галузевих правових дисциплін
Київський університет права Національної академії наук України

Фурса Є.І., к.ю.н., професор,
професор кафедри міжнародного права та галузевих правових дисциплін
Київський університет права Національної академії наук України

У статті авторами надано порівняльний аналіз таких способів мирного врегулювання спорів як врегулювання спору за участі судді в цивільному судочинстві та медіації. Такий порівняльний аналіз проведено з метою виявлення особливостей цих процедур, їх відмінностей та спільностей, а особливо зроблений акцент на аналізі законодавства, яке їх регламентує, встановлені його недоліки, прогалини, проаналізована судова практика та постанови Верховного Суду у контексті доцільності вдосконалення законодавства, запропоновані нові редакції певних норм Цивільного процесуального кодексу України, а також зроблені висновки про необхідність детальної регламентації у відповідному законодавстві діяльності суддів та медіаторів у таких процедурах та обґрунтовано і доведено, що така діяльність має бути взаємоузгодженою з урахуванням специфіки кваліфікації судді та медіатора та недопущення ними зловживання сторонами правами. Проаналізована кардинальна відмінність у діяльності судді та медіатора при врегулюванні спору, виходячи із умов оплати їх праці. Дана критична оцінка ч. 7 ст. 49 ЦПКУ, де передбачається, що «Сторони можуть примиритися, у тому числі шляхом медіації, на будь-якій стадії судового процесу», оскільки судовим розглядом керує суд, а поява медіатора при розгляді справи в суді представляється зайвою. Автори не проти додаткової можливості врегулювати спір за участі медіатора навіть тоді, коли справа потрапила до суду. Питання полягає в іншому, що процедура врегулювання спору за участі судді не відповідає наведеному положенню, оскільки суд вправі застосовувати цю процедуру лише в період підготовки справи до розгляду справи по суті. У цьому контексті авторами запропоновано внести зміни до ЦПК У щодо можливості врегулювання спору на будь-якій стадії розгляду справи до ухвалення судового рішення, що сприятиме сторонам у мирному регулюванні їх спору.

Ключові слова: врегулювання спору за участі судді, цивільне судочинство, медіація, зловживання правом, сторони, позов, мирова угода.

In the article, the authors provide a comparative analysis of such methods of peaceful dispute resolution as dispute resolution with the participation of a judge in civil procedures and mediation. Such a comparative analysis was conducted in order to identify the features of these procedures, their differences and commonalities, and in particular, an emphasis was placed on the analysis of the legislation that regulates them, its shortcomings and gaps were identified, judicial practice and resolutions of the Supreme Court were analyzed in the context of the expediency of improving the legislation, new versions of certain norms of the Civil Procedure Code of Ukraine were proposed, and conclusions were drawn about the need for detailed regulation in the relevant legislation of the activities of judges and mediators in such procedures, and it was substantiated and proven that such activities should be mutually coordinated, taking into account the specifics of the qualifications of the judge and mediator and preventing them from abusing their rights by the parties. The cardinal difference in the activities of the judge and mediator in resolving a dispute was analyzed, based on the terms of payment for their work.

This is a critical assessment of Part 7 of Article 49 of the Civil Procedure Code of Ukraine, which stipulates that "The parties may reconcile, including through mediation, at any stage of the judicial process," since the court controls the judicial proceedings, and the appearance of a mediator during the consideration of the case in court seems unnecessary. The authors are not against the additional possibility of resolving the dispute with the participation of a mediator even when the case has reached the court. The issue is that the procedure for resolving the dispute with the participation of a judge does not comply with the above provision, since the court has the right to apply this procedure only during the period of preparing the case for consideration on the merits. In this context, the authors propose to amend the Civil Procedure Code of Ukraine regarding the possibility of resolving the dispute at any stage of the case before the adoption of a court decision, which will facilitate the parties in the peaceful regulation of their dispute.

Key words: dispute resolution with the participation of a judge, civil proceedings, mediation, abuse of law, parties, lawsuit, settlement agreement.

Постановка проблеми. Авторами проаналізовано особливості врегулювання спору за участі судді в цивільному судочинстві та медіації, встановлено протиріччя та недоліки відповідного законодавства з метою його вдосконалення.

Мета дослідження зумовлена необхідністю узгодження двох примирних процедур, які пропагуються для мирного врегулювання спорів між сторонами як поза судом, так і безпосередньо під час розгляду судом цивільних справ, тобто розробки взаємоузгодженої процедури діяльності судді та медіатора з мирного врегулювання спору, але з урахуванням різниці в кваліфікації та недопущення зловживання правом сторонами.

Стан опрацювання проблематики. Українські вчені займалися дослідженням таких примирних процедур як врегулювання спору за участі судді [1] та медіації [2],

проте ця тематика себе не вичерпала та з урахуванням тим спорів, які розглядаються судами із застосування відповідних процедур навпаки потребує подальших наукових доробок з метою вдосконалення відповідного законодавства та доповнення його положеннями, які б детального регламентували діяльність суддів та медіаторів у таких процедурах.

Виклад основного матеріалу. Спроба надати енциклопедичне визначення поняттю «врегулювання спору за участі судді» наштовхнулася на істотні проблеми в тому контексті, що це поняття слід розглядати в порівняльному контексті з діяльністю медіатора, оскільки ці способи врегулювання спорів певною мірою наближені один до одного, а також мають характерні відмінності. Ці механізми врегулювання спорів започатковані державою на законодавчому рівні, отже вони мають узгоджуватися між собою

і складати єдине ціле в правовій системі України. Так, метою діяльності і судді, і медіатора при врегулювання спору є знаходження оптимального варіанту вирішення спору, який має влаштувати і особу, яка вважає свої права порушеними, та іншу особу, яка не вважає себе правопорушником, щоб застерегти тривалим судовим розглядам справи в судах різних інстанцій.

Але взаємовигідний варіант вирішення спору не «лежить на поверхні», оскільки сторони не змогли його знайти самотужки і не вирішили спір без втручання «сторонніх» осіб. Доволі часто такий варіант складається з поступок двох сторін спору, коли потрібно досягти компромісу між доволі часто завищеними претензіями однієї сторони і тим обов'язками, на які має погодитися інша сторона. Тому варто ґрунтовно підходити до сприйняття кожної ситуації і дивитися на неї комплексно, враховуючи багато факторів: передумови виникнення спору, поведінку суб'єктів у правовідносинах як до виникнення спору, так і після його виявлення, характери суб'єктів, а також передбачувані тенденції розвитку правовідносин у разі компромісного врегулювання спору або вирішення справи судом.

Серед спільних рис діяльності судді та медіатора є такі положення, що суддя як і медіатор мають бути неупередженим та їх ціллю є вирішення спору на підставі того варіанту врегулювання відносин, який приймається за згодою сторін. Якщо подивитися на регламентацію діяльності цих суб'єктів, то можна помітити, що законодавством не встановлена конкретна процедура діяльності ні медіатора, ні судді, а деякі положення з врегулювання спору суперечать одне одному. Наприклад, у п. 4 ст. 203 Цивільного процесуального кодексу України (надалі – ЦПКУ) зазначено: *«Під час проведення спільних нарад суддя з'ясовує підстави та предмет позову, підстави заперечень, роз'яснює сторонам предмет доказування по категорії спору, який розглядається, пропонує сторонам надати пропозиції щодо шляхів мирного врегулювання спору та здійснює інші дії, спрямовані на мирне врегулювання сторонами спору. Суддя може запропонувати сторонам можливий шлях мирного врегулювання спору»* [3]. Не зважаючи на те, що друге речення цієї норми за змістом дублює перше у ч. 6 ст. 203 ЦПКУ наведені повноваження судді, буквально, заперечуються так: *«Під час проведення врегулювання спору суддя не має права надавати сторонам юридичні поради та рекомендації, надавати оцінку доказів у справі»*, але ж пропозиція *«мирного шляху врегулювання спору»* – це не що інше як юридична порада.

Тому цілком можна погодитися з аналогічним положенням стосовно медіатора (п. 2 ч. 2 ст. 7 Закону України «Про медіацію» [4] – (надалі Закон), який пройшов базову та спеціальну підготовку протягом 90 годин навчання, у тому числі не менше 45 годин практичного навчання, що такому «фахівцю» не варто довіряти право надавати юридичні поради. Це можна пояснити тим, що він вчився невідомо у кого і чому, оскільки медіація на сьогодні – це нове явище, яке виникло і розвивається шляхом експериментів, а не за напрацьованими теоретичними концепціями, які пройшли шлях випробування на практиці. Тому важко визначити, що робить медіатор в процесі медіації і за що сторони мають платити йому кошти, якщо у п. 4 ч. 1 ст. 1 та у п. 6 ч. 1 ст. 12 Закону робиться посилання на «структуровану процедуру медіації», а у змісті Закону це поняття не розкривається. Більше того, це поняття навіть не згадується в ст. 20 Закону, де мало б бути конкретизоване це поняття і встановлені конкретні вимоги до такої процедури, оскільки згідно договору про проведення медіації у сторін виникає обов'язок оплатити: послуги медіатора (медіаторів) та відшкодування витрат на здійснення підготовки до медіації та її проведення. Але все ж таки виникає риторичне запитання, а за що саме?

Отже, параметри діяльності медіатора та судді при врегулюванні спору за своїм змістом мали б істотно відрізня-

тися, оскільки суддя проходить значний шлях до набуття професійного статусу – має закінчити вищий юридичний навчальний заклад, а медіатором може стати будь-яка особа. Тому в основі діяльності судді при врегулюванні спору має домінувати його досвід, професійні знання, які доцільно використовувати. Більше того, суддя не здатен їх не використовувати, оскільки людина завжди діє свідомо, а на її свідомість впливають знання, досвід тощо.

Однак, кардинальна відмінність у діяльності судді та медіатора при врегулюванні спору лежить в площині оплати їх праці. Так, окрема плата за застосування процедури врегулювання спору за участі судді не передбачена, отже врегулювання спору має здійснюватися судом без додаткової оплати. В той же час, діяльність медіатора має самостійно оплачуватися. Тому і сенс діяльності судді та медіатора будуть відрізнятися, оскільки для судді врегулювання спору – це, фактично, робота, яка поглинається його заробітною платою, а для медіатора спосіб додаткового заробітку, якщо медіативна діяльність не основна, або самоціль, якщо медіатор має лише цю професію для отримання доходу. Звідси й випливатиме підсвідоме відношення до цієї діяльності у переважній більшості фахівців.

Так, наслідки їх діяльності абсолютно різні, оскільки при врегулюванні спору за участі судді: або сторони укладають мирову угоду, або продовжується розгляд справи по суті. У разі ж аналізу діяльності медіатора, то в її лежить оплата праці, а результати будуть такими:

- у разі досягнення компромісного варіанту врегулювання спору, сторони можуть підписати договір або відповідний договір має бути нотаріально посвідчений, якщо спірне питання стосується нерухомого майна, тоді оплата праці медіатора виправдана;

- якщо сторони не домовляться, то одній із сторін доведеться звертатися до суду за вирішенням спору. Отже з позиції медіатора оплата його праці виправдана, а з позиції сторін – це будуть додаткові і не виправдані витрати. Тому рано чи пізно постане питання про їх оплату за рахунок іншої сторони або медіатора, якщо суми витрат будуть істотними.

Тому здається неоднозначною ч. 7 ст. 49 ЦПКУ, де передбачається, що *«Сторони можуть примиритися, у тому числі шляхом медіації, на будь-якій стадії судового процесу»*, оскільки судовим розглядом керує суд, а поява медіатора при розгляді справи в суді представляється зайвою. Ні, автори не проти додаткової можливості врегулювати спір за участі медіатора навіть тоді, коли справа потрапила до суду. Питання полягає в іншому, що процедура врегулювання спору за участі судді не відповідає наведеному положенню, оскільки суд вправі застосовувати цю процедуру лише в період підготовки справи до розгляду справи по суті.

Тобто, якщо взятий курс на те, щоб сприяти особам у врегулюванні спору за участі судді, то це має забезпечуватися на всіх стадіях розгляду справи, якщо сторони дійдуть висновку про те, що в них виявився компромісний варіант врегулювання спору.

Такий підхід можна пояснити тим фактором, що навіть при досягненні компромісного врегулювання спору за участі медіатора, коли справа знаходиться в суді, передбачається її фіксувати мировою угодою (аб. 2 ст. 49 ЦПКУ). З аналізу позицій Верховного Суду, узагальнених Н.Ю. Сакарою, впливає, *порядок затвердження заявленої мирової угоди, визначений статтями 207, 255 ЦПК України, передбачає роз'яснення сторонам наслідків укладення мирової угоди, перевірку, чи не обмежені представники сторін вчиняти певні дії, закриття провадження у справі у разі затвердження мирової угоди. Таким чином, суд повинен здійснити дії, які не передбачені главою 4 розділу III ЦПК України під час врегулювання спору за участю судді* [5]. Коли ж сторони медіації нададуть суду мирову угоду, яка була складена в процесі медіації, то не зважаючи на їх згоду суду

додеться її аналізувати на предмет законності. Якщо ж вони вирішать вийти з судочинства не укладаючи мирової угоди, то позивач має відмовитися від позову і відмова має бути прийнята судом (п. 4 ч. 1 ст. 255 ЦПК У) або фактично припинити дії з ведення справи (п. 3 тощо ч. 1 ст. 257 ЦПК У), але в такому випадку зайвими будуть вважатися витрати по сплаті судового збору та правової допомоги адвоката тощо.

Наведене доводить, що застосування медіації після подання до суду позову нераціональне, зокрема, економічно і може бути небезпечним, наприклад, коли позивач відмовляється від позову, то відбуватиметься закриття провадження у справі і повторне звернення до суду з приводу спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав не допускається. Таким чином, виникає небезпека, коли сторони досягли згоди і позивач відмовляється від позову, а домовленість підлягає нотаріальному посвідченню, то відповідач може просто ігнорувати таку домовленість і відмовитися від нотаріального посвідчення договору. Ми не визнаємо таку ситуацію безвихідною, але вона істотно ускладнюватиме вирішення спору між сторонами.

Виходить, що після звернення до суду всі питання, пов'язані з вирішенням спору між сторонами, доцільно вирішувати суду, а не медіаторам. Отже, і сама процедура судочинства має бути сприятливою для цього. Зокрема, якщо слідувати за п. 2 ч. 1 ст. 197 ЦПК У, то питання про застосування процедури врегулювання спору за участі судді має з'ясовуватися у попередньому судовому засіданні, а таке засідання при розгляді справи в порядку спрощеного провадження не проводиться. Тому гіпотетично можна стверджувати, що врегулювання спору за участі судді не повинно застосовуватися, коли справа розглядається в спрощеному провадженні.

Однак, така позиція нам здається помилковою, оскільки в ст. 201 ЦПК У не встановлено відповідного обмеження. В цій нормі акцентується увага на двох аспектах: згода сторін і таке врегулювання можливе до початку розгляду справи по суті. Якщо ж аналізувати практику Верховного Суду, то в багатьох справах увага звертається на формальний бік врегулювання спору за участі судді, а саме на ухвалі суду про проведення процедури врегулювання спору за участю судді, якою суд одночасно зупиняє провадження у справі.

В цьому контексті варто розглядати сутність згоди сторін на врегулювання спору за участі судді, яка не може бути пасивною. Так, для застосування цієї процедури одна із сторін має виступити з ініціативою, а інша підтримати таку пропозицію. Отже, з формального боку допустимим варіантом може бути висловлення такої ініціативи однією із сторін як усно під час попереднього судового засідання, так і письмово у відповідному клопотанні (ст. 182 ЦПК У). Тому ні хто не обмежений в праві навіть справах спрощеного позовного провадження заявити відповідні клопотання.

Опоненти такої позиції можуть заявити, що згідно принципу пропорційності нераціонально використовувати процедуру врегулювання спору за участі судді в малозначних справах. Але з власного досвіду можемо зауважити, що це нонсенс, коли справа вирішується на підставі лише позовної заяви та відзиву на неї, оскільки в такому разі нівелюється більш значний принцип – змагальності. Такий підхід неминуче призводить до формалістики, коли відповідач свідомо користується своїм процесуальним статусом і свої доводи спрямовує проти позиції позивача, а у останнього не залишається варіантів відреагувати на них в суді першої інстанції. Після цього, рішення суду оскаржується в апеляційній інстанції позивачем, а в силу того ж самого процесуального статусу відповідач надає свою позицію останнім і у позивача не залишається процесуальних варіантів вплинути на рішення суду. Так, авторам пощастило з суддями апеляційного суду, які відреагували на відповідне клопотання і призначили судові засідання. Якщо б

цього не відбулося, то не можна було апелювати до суду, що відповідач надав суду апеляційної інстанції докази, а це заборонено і в той же час, цей факт підтверджує необґрунтованість рішення суду першої інстанції тощо.

Авторська позиція зводиться до того, що в спрощеному провадженні принижуються гідність інтересів громадян, а на перше місце ставляться пріоритети заможних громадян через те, що вартість позову обумовлює процедуру розгляду справ. Це суперечить Конституції України в частині рівності прав громадян та нівелює сутність діяльності держави (ст. 3 Конституції України). Тому спроба ініціювати врегулювання спору за участі судді важливе не тільки для відповідача, а й для позивача, оскільки дозволить виявити остаточну позицію сторін і готовність їх до компромісу. Якщо ця гіпотеза правильна, то чому б таку процедуру не застосовувати більш широко, а не тільки з моменту відкриття провадження в справі і до початку розгляду справи по суті. Наприклад, процесуальні «баталії» можуть розпочинатися з моменту подання заяви про забезпечення позову до пред'явлення позовної заяви, отже з цього моменту сторони можуть домовлятися. І цей проміжок часу формально не визнається підготовчим провадженням, але реально це і є підготовка до забезпечення виконання наступного рішення суду.

Фахівці з досвідом можуть зауважити, що враховуючи велике навантаження на суди, можна прогнозувати, що, скоріш за все, судді лише формально ставитимуться до врегулювання спору. Більше того, призначення справ до слухань свідчить про те, що судді доволі часто призначають судові засідання через місяць і більше, отже реально вкластися у тридцяти денний термін для врегулювання спору (ст. 205 ЦПК У) неможливо. Максимум у такий проміжок часу може бути «вміщена» одна нарада. Якщо до наведеного додати великий обсяг роботи судді при примиренні сторін, то вірогідність досягнення мирової угоди не буде дуже значною. Але не варто відкидати з поля зору тих суддів, яких цікавить результат їх діяльності і такі судді в Україні є. В останньому доводі автори пересвідчилися у реальному судочинстві. Однак, можна помітити й істотні суперечності в правових позиціях суду, коли сторони укладають мирову угоду. Наприклад, в Постанові ВС від 18 серпня 2020 року у справі № 911/21111/15 йдеться про те, що мала відбутися заміна позивача на третю особу без самостійних вимог, але мирову угоду було укладено попереднім кредитором [5]. Як таку ситуацію сприймати? Суд розцінив таку ситуацію як підставу для скасування ухвали про затвердження мирової угоди. При цьому суд зробив посилання на ст. 514 ЦК У і не звернув увагу на ч. 2 ст. 516 ЦК У, де однозначно встановлено, якщо боржник не був письмово повідомлений про заміну кредитора у зобов'язанні, новий кредитор несе ризик настання несприятливих для нього наслідків. Отже, у разі відсутності у суду доказів повідомлення боржника про перехід права вимоги, на наш думку, боржник діяв добросовісно і новий кредитор не вправі збільшувати вимоги до нього. Взаємні претензії первісного кредитора до його правонаступника мають вирішуватися між ними, зокрема, шляхом визнання укладеної мирової угоди зловживанням правом з боку первісного кредитора.

Так, абсолютно новий підхід до судочинства вимагатимуть наші воїни, які повернуться з фронту з високими вимогами до суспільних відносин і судочинства зокрема. Більше того, від багатьох фахівців, які займаються навчанням студентів, залежить відношення молодого покоління правників до своєї професійної діяльності, тому варто рекомендувати і навчати студентів не тільки зверненню до суду, а й різними способами мирного врегулювання спору.

Можна припустити, що на відміну від судді медіатор прямо зацікавлений в примиренні сторін, оскільки результати діяльності медіатора – впливатимуть на його ділову репутацію. Однак, і в цьому випадку результат діяльності

медіатора не завжди залежить від нього. Якщо медіатор вважає, що завдяки його статусу і витраченим сторонами коштам вони завжди будуть миритися, то він помиляється. Знайдуться фахівці, які вимагатимуть повернення коштів у разі недосягнення цілі медіації і адвокати будуть на їх боці. Отже, медіатор так само має розвиватися і підвищувати свою кваліфікацію не під примусом Закону, а з власної ініціативи.

Способи мирного врегулювання спору мають обиратися особами свідомо і з урахуванням певних процесуальних особливостей, але до обов'язків медіаторів слід віднести застереження про можливі негативні наслідки використання цієї процедури. Так, в період мирного врегулювання спору за участі судді строк позовної давності не плине, оскільки позов вже пред'явлений до суду, а у разі застосування медіації одна із сторін може втратити право на звернення до суду, якщо строк позовної давності мине або частково втратити право вимоги, коли, наприклад, мине річний строк для стягнення неустойки (штрафу, пені) (п. 1 ч. 2 ст. 258 ЦК У) тощо.

Отже, вважаємо, що необхідно обов'язки медіатора доповнити відповідним обов'язком, якщо він проводить медіацію в період, коли справа щодо цього ж спору розглядається в суді. Так само варто висунути вимоги до юридичної освіти медіатора, щоб він робив роз'яснення прав сторін свідомо та кваліфіковано, а також здатен був кваліфіковано скласти договір між сторонами про примирення тощо. Зокрема, положення Закону проіснували без змін з 2021 року і це не зважаючи на те, що до його змісту публічно висловлювалися певні зауваження [6].

Висновки. Сучасна правова доктрина з приводу мирного врегулювання спорів, що впроваджена у ЦПК У та Законі України «Про медіацію» відповідає європейським тенденціям, але специфіка мирних способів усунення конфліктів не враховує статусу судді та медіатора, а також не має чіткої процедури діяльності вказаних осіб. Крім того, діяльність судді з врегулювання спору має

істотні суперечності, оскільки йому забороняється надавати юридичні поради (ч. 6 ст. 203 ЦПК У), але в такому разі сенс діяльності судді як професійного юриста втрачається. Для того щоб застерегти можливість морального тиску з боку судді на сторону, варто залучати до участі в закритих нарадах адвокатів, які здатні будуть протистояти такому тиску, роз'яснювати клієнту перспективу слідування ним за порадами судді тощо.

Глобальною ж проблемою з врегулювання спору за участі судді полягає в тому, що цей спосіб мирного врегулювання спору знівельований, оскільки про його застосування йдеться у п. 2 ч. 2 ст. 197 ЦПК У мимохідь і не послідовно. Тому пропонується викласти цей пункт даної норми у такій редакції: «2) з'ясовує, чи бажають сторони укласти мирову угоду, для чого варто звернутися до суду для проведення врегулювання спору за участю судді, провести позасудове врегулювання спору шляхом медіації, передати справу на розгляд третейського суду». В чинній редакції цієї норми виходить, що врегулювання спору за участі судді не пов'язане з певною ціллю – укладанням мирової угоди, а існує як самостійна діяльність суду.

Спільні цілі діяльності суду з врегулювання спору та медіатора доводять необхідність розробки взаємоузгодженої процедури їх діяльності з мирного врегулювання спору, але з урахуванням різниці в кваліфікації судді та медіатора. Більше того, не виключаючи можливості врегулювання спору за участі медіатора, на нашу думку, коли спір вже розглядається в суді, такі ситуації слід сприймати як виняток, а не правило. Врегулювання спору за участі судді має відбуватися у разі виявлення бажання сторін до цього на будь-якій стадії судового розгляду справи, а також така процедура має бути передбачена й для справ, що розглядаються в спрощеному провадженні. Але для застереження зловживання таким правом варто обмежувати використання такої процедури лише одним разом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фурса С.Я., Ткаченко М.О. Примирні процедури, їх сутність, складові та співвідношення із медіацією та іншими способами врегулювання спорів. *Примирні процедури в цивільному процесі: теорія і практика (нотаріат, суд, адвокатура, виконавче провадження)*/за заг. ред. С. Я. Фурси. Київ, 2022. С. 7–23; Бичкова С.С. Процесуальні форми примирення в Україні: практичні аспекти. *Примирні процедури в цивільному процесі: теорія і практика (нотаріат, суд, адвокатура, виконавче провадження)*/за заг. ред. С. Я. Фурси. Київ, 2022. С. 268–285; Татулич І.Ю., Нестеренко Л.Б. Примирні процедури -засіб досягнення оптимізації та ефективності судочинства. *Примирні процедури в цивільному процесі: теорія і практика (нотаріат, суд, адвокатура, виконавче провадження)*/за заг. ред. С. Я. Фурси. Київ, 2022. С. 285–306.
2. Масюк В.В. Медіація у цивільному процесі: теоретичні та практичні аспекти. *Примирні процедури в цивільному процесі: теорія і практика (нотаріат, суд, адвокатура, виконавче провадження)*/за заг. ред. С. Я. Фурси. Київ, 2022. С. 216–224.
3. Цивільний процесуальний кодекс України: станом на 26.01.2025р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15?find=1&text=%D0%BF%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%8C#w1_1 (дата звернення: 26.01.2025).
4. Про медіацію: Закон України від 16 листопада 2021 року № 1875-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення: 26.01.2025).
5. Сакара Н.Ю. Врегулювання спору за участю судді: сучасні виклики та перспективи. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_vreg_spory_uchast_syddi.pdf (дата звернення: 26.01.2025).
6. Фурса С. Я., Фурса Є. І. Медіація в Україні: від законопроекту до практики її впровадження. *Примирні процедури в цивільному процесі: теорія і практика (нотаріат, суд, адвокатура, виконавче провадження)*/за заг. ред. С. Я. Фурси. Київ, 2022. С. 159–181; Фурса С. Я., Фурса Є. І. Аналіз законопроекту Закону України «Про медіацію» та можливостей наділення нотаріусів повноваженнями з надання медіативних послуг. *Цивільнісна процесуальна думка*. 2017. № 4. С. 75–79. Фурса С. Я., Фурса Є. І. Врегулювання спору за участі судді – новий зміст медіації. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 2. С. 97–101.